

rights and interests of economic entities leads to the conclusion that they do not provide a complete and comprehensive protection of business entities, along with guaranteed protection of the Constitution of the Ukraine.

Keywords: methods of protection, entity, protection of the rights, efficiency, denial of claim, termination the proceedings of the case.

УДК 347.921.8

В. С. Личко

ПРАВОВА ДОПОМОГА ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Надання правової допомоги в цивільних справах є важливим питанням, що потребує відповідної наукової розробки. В наукових працях, присвячених даній темі, правова допомога досліджується переважно в контексті розподілу та компенсації судових витрат на правову допомогу. На нашу думку, існує необхідність розгляду поняття правової допомоги в цивільних справах більш комплексно та деталізовано, зокрема, з позицій платності або безоплатності правової допомоги, кола суб'єктів надання та одержання правової допомоги, надання правової допомоги в цивільних справах безоплатно тощо.

Окремі аспекти забезпечення особі права на правову допомогу у різних сферах державної діяльності досліджувались у роботах О. М. Бандурки, Т. В. Варфоломеевої, А. Т. Комзюка, В. В. Копейчикова, О. Ф. Скакун, П. Т. Рабіновича та ін.

Вагомий внесок у розробку проблеми зробили російські вчені А. Я. Азаров, В. Н. Бутилін, Н. В. Вітрук, Л. Д. Воєводін, Г. А. Гаджієв, С. Ф. Качек'ян, Ю. А. Коричев, Л. Г. Кучерін, В. М. Лебедев, В. О. Лучин, Є. А. Лукашина, Ю. А. Тихомиров та ін.

Як в Цивільному кодексі України (далі — ЦК України), так і в Цивільному процесуальному кодексі України (далі — ЦПК України) наряду із поняттям правової допомоги вживається поняття права на захист. Яким же чином співвідносяться дані поняття та як вони відрізняються одне від одного?

Згідно з нормами Конституції України захист є різним і за об'єктом (стосовно соціальних, трудових, фізичних, інших прав і свобод, тобто як негативних, так і позитивних прав [1]), і за формами, чи засобами (через суд, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, міжнародні органи, політичні та інші об'єднання, самостійно чи через захисника). За видом захист може бути правовим — відновлення певних прав через відповідні процедури, соціальним (як соціальна захищеність), фізичним [2].

Статтею 3 ЦПК України, що закріплює право на звернення до суду за захистом, встановлено право кожної особи звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Глава 3 ЦК України присвячена захисту цивільних прав та інтересів. Зокрема, із змісту ст. 15 цього Кодексу вбачається, що кожна особа має право на

захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Відповідно до ст. 20 цього ж Кодексу, право на захист особа здійснює на свій розсуд. Нездійснення особою права на захист не є підставою для припинення цивільного права, що порушене, крім випадків, встановлених законом.

Захист цивільних прав та інтересів може здійснюватися особою самостійно, судом, Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування, нотаріусом. Способами здійснення права на захист судом можуть бути визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу державної влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

Президент України, органи державної влади, органи державної влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування здійснюють захист цивільних прав та інтересів у межах повноважень, визначених Конституцією України.

Захист цивільних прав нотаріусом здійснюється шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадку і в порядку, встановлених законом.

Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. Способи самозахисту можуть обиратися самою особою чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства [3].

У своїй праці «Правова допомога: Зарубіжний досвід та пропозиції для України» О. А. Бранчук та М. С. Демкова досліджують проблеми інституту правової допомоги в Україні та зарубіжних країнах. Зокрема, автори пропонують на законодавчому рівні дати таке визначення правовій допомозі — це будь-які дії, які мають правовий зміст, вчиняються визначеними в законі суб'єктами, що мають визначений рівень освіти, спрямовані на реалізацію і захист прав, свобод та законних інтересів особи, яка звертається за допомогою, та мають відповідати визначеним принципам їх надання [4].

На законодавчому рівні дається наступне визначення поняття права на правову допомогу: право на правову допомогу — це гарантована Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги [5].

Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу», правова допомога — надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення [6].

Відповідно до цього, способи здійснення захисту цивільних прав та інтересів можуть бути різними, а правова допомога спрямована на реалізацію і захист прав та інтересів зацікавлених суб'єктів і може мати місце в процесі здійснення права на захист.

Статтю 12 ЦПК України встановлюється, що особа, яка бере участь у справі, має право на правову допомогу, яка надається адвокатами або іншими фахівцями у галузі права в порядку, встановленому законом. Стаття 56 цього ж Кодексу закріплює, що правову допомогу може надавати особа, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги. Така особа має право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії долучених до справи документів, бути присутнім у судовому засіданні. Особа, яка має право на надання правової допомоги, допускається ухвалою суду за заявою особи, яка бере участь у справі.

Щодо суб'єктів правової допомоги в цивільних справах, то ст. 2 ЦК України визначено, що учасниками цивільних відносин є фізичні та юридичні особи, а також держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права.

В той час як законодавець визначає суб'єктом права на одержання правової допомоги тільки фізичних осіб, постає питання щодо володіння таким правом юридичних осіб. Вважаємо, що правом на правову допомогу володіють як фізичні, так і юридичні особи, які можуть бути учасниками вирішення цивільних справ.

Право на правову допомогу безпосередньо в судовому процесі у справах позовного провадження мають сторони у справі, а також треті особи, у справах окремого провадження — заявники та інші зацікавлені особи, як фізичні, так і юридичні.

Окремо ЦПК України регулюються положення щодо провадження у справах за участю іноземних осіб. У розділі X вказаного Кодексу закріплено, що іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи) та міжнародні організації мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів. Зазначені особи мають процесуальні права та обов'язки нарівні з фізичними і юридичними особами України, за винятками, встановленими Конституцією України та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Що ж стосується суб'єктів надання правової допомоги, то, як зазначалося раніше, до них відносяться адвокати та інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги.

Відповідно до Закону України «Про адвокатуру», адвокатом може бути особа, яка має вищу юридичну освіту, підтверджену дипломом України або відпо-

відно до міжнародних договорів України дипломом іншої країни, стаж роботи у галузі права не менше двох років, володіє державною мовою, склала кваліфікаційні іспити, одержала в Україні свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю та прийняла Присягу адвоката України [7].

ЦПК України регулює правові відносини щодо правової допомоги, тоді як ЦК України регулює відносини щодо вчинення певних юридичних дій (договір доручення, представництво). З приводу надання правової допомоги, насамперед правові відносини виникають між адвокатом та клієнтом і регулюються договором, укладеним в усній чи письмовій формі. У цьому випадку мову слід вести про цивільно-правові відносини, оскільки відносини виникають на підставі зобов'язання: одна сторона — адвокат, бере на себе зобов'язання виконати певну юридичну дію і одержати за це винагороду (гонорар); друга сторона — клієнт — вимагати виконання зобов'язання і здійснити відповідну плату. Коли ж у процесі виконання зобов'язання адвокат звертається до суду, то одразу ж виникають інші правові зв'язки. Схематично вони такі: адвокат — суд — клієнт адвоката; сторона (позивач — представник позивача (адвокат) — суд — сторона (відповідач — представник відповідача (адвокат)). Ці правові зв'язки будуть визначати правовий статус адвоката і його клієнта в суді, а отже, будуть регулюватися вже ЦПК України. Юридичні дії у стосунках адвокат-клієнт можуть здійснюватися до звернення до суду, під час звернення і вирішення справи в суді по суті, та по завершенні розгляду справи, наприклад, під час виконання рішення суду [8].

Законодавче визначення особи, яка є фахівцем у галузі права відсутнє, проте можна припустити, що кваліфікація такої особи полягає у наявності повної вищої юридичної освіти, володінні спеціальними знаннями в галузі права тощо.

Статтею 38 ЦПК України передбачена участь у справах представника. Сторона, третя особа, особа, яка відповідно до закону захищає права, свободи чи інтереси інших осіб, а також заявники або зацікавлені особи у справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) можуть брати участь в цивільній справі особисто або через представника. Юридичних осіб представляють їхні органи, що діють в межах повноважень, наданих їм законом, статутом чи положенням, або їх представники. Державу представляють відповідні органи державної влади в межах їх компетенції через свого представника.

За ЦК України, представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. Представництво виникає на підставі договору закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства. Коли мова йде про надання правової допомоги, на нашу думку, не може мати місця представництво за законом.

Представником у суді може бути адвокат або інша особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність і належно посвідчені повноваження на здійснення представництва в суді.

Повноваження представників сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, мають бути посвідчені такими документами: довіреністю фізичної особи; дові-

реністю юридичної особи або документами, що посвідчують службове становище і повноваження її керівника. Повноваження адвоката як представника можуть також посвідчуватися ордером, який виданий відповідним адвокатським об'єднанням, або договором. До ордера адвоката обов'язково додається витяг із договору, у якому зазначаються повноваження адвоката як представника або обмеження його прав на вчинення окремих процесуальних дій. Витяг засвідчується підписом сторін договору [3].

При класифікації правової допомоги за економічним критерієм, вона поділяється на правову допомогу, що надається на платній основі, та безоплатну правову допомогу.

Стаття 79 ЦПК України передбачає, що судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи. До витрат, пов'язаних з розглядом судової справи, належать і витрати на правову допомогу. Статтею 84 цього ж Кодексу визначається, що витрати, пов'язані з оплатою правової допомоги адвоката або іншого фахівця в галузі права, несуть сторони, крім випадків надання безоплатної правової допомоги.

Витрати фізичних осіб, пов'язані з оплатою правової допомоги при розгляді судом справ про оголошення померлою фізичної особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку, або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, несуть юридичні особи, на території яких мав місце нещасний випадок внаслідок таких надзвичайних ситуацій.

Статтею 82 ЦПК України закріплено, що суд, враховуючи майновий стан сторони, може зменшити розмір належних до оплати судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, або звільнити від їх оплати. Чітких критеріїв щодо задовільності або незадовільності майнового стану особи на сьогоднішній день немає.

Наприклад, при вирішенні справ в Європейському Суді з прав людини, право на безоплатну юридичну допомогу забезпечується у цивільних справах, коли така допомога є необхідною для ефективного доступу до суду, або оскільки юридичне представництво є обов'язковим за внутрішнім законодавством, або через складність процедури чи сутність справи [9].

Вважаємо, що надання безоплатної правової допомоги в цивільних справах не слід ототожнювати з компенсацією витрат на правову допомогу, зменшенням або з розподілом цих витрат між сторонами. Компенсація витрат на правову допомогу, граничний розмір якої передбачений законодавством України, має місце у випадку, коли обидві сторони звільнені від сплати судових витрат за критерієм незадовільності їхнього майнового стану. Випадки та порядок розподілу судових витрат між сторонами регулюються ЦПК України і також не є тотожними із правовою допомогою.

Граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу встановлюється Законом України «Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах» [10] та Постановою Кабінету

Міністрів України «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави». На сьогоднішній день, у випадках, коли обидві сторони у цивільній справі звільнені від оплати судових витрат, вони компенсуються за рахунок держави Державною судовою адміністрацією в їх фактичному розмірі, але не більше від граничних розмірів компенсації таких витрат. Підставою для компенсації судових витрат є судові рішення [11].

Відповідно до положень Концепції формування системи безоплатної правової допомоги в Україні, починаючи з першого етапу впровадження системи безоплатної правової допомоги і протягом реалізації інших етапів право на безоплатну вторинну правову допомогу обов'язково повинно забезпечуватися, зокрема, особам, яким чинним законодавством України гарантовано право на безоплатну правову допомогу в цивільних та адміністративних справах, а також у справах про адміністративні правопорушення. Нагадаємо, що безоплатна вторинна правова допомога включає складання процесуальних документів, захист від обвинувачення, представництво особи в судах та інших державних органах [12].

Існує думка, що сторона, на користь якої виноситься судові рішення, завжди отримує безоплатну правову допомогу, тому їй взагалі не потрібні будь-які додаткові пільги або структури, які надають безоплатну правову допомогу. Сторона, яка програє справу, навпаки, повинна нести на собі тягар судових витрат, бо вона не змогла довести свою правову позицію та виявилася неправою, тому оплачувати державі у тому чи іншому вигляді витрати сторони, що програла, є недоцільним. Якщо сторона бажає отримати безоплатну правову допомогу, їй треба довести власну правоту та отримати позитивне рішення суду на свою користь, в іншому випадку — відшкодувати судові витрати [13].

Вважаємо таке твердження не зовсім вірним, оскільки в даному випадку має місце підміна понять. Законодавством передбачене право на безоплатну вторинну правову допомогу для певних категорій населення. Безоплатною вторинною є правова допомога, що надається спеціально уповноваженим суб'єктом — адвокатурою та сплачується за рахунок Державного бюджету України. Сплата ж особою, яка програла справу (не на користь якої було винесено рішення), судових витрат на правову допомогу є лише компенсацією (відшкодуванням) тих витрат, що зазнала сторона, яка була вимушена: а) звернутися до суду у зв'язку з порушенням або невизнанням її прав, свобод чи законних інтересів, б) бути відповідачем у справі, при цьому не порушивши своїми діями або бездіяльністю прав, свобод чи інтересів тієї особи, яка пред'являла вимогу.

Незважаючи на широке коло фахівців у галузі права, безоплатна вторинна правова допомога в Україні на сьогоднішній день надається лише адвокатами і лише у кримінальних справах, оскільки для категорій осіб, визначених іншими законодавчими актами, окрім Кримінально-процесуального кодексу України, не передбачено фінансування безоплатної правової допомоги, не визначено по-

рядку її одержання. На нашу думку, сьогодні правова допомога в цивільних справах ефективно надається лише на платній основі, реалізація же особою свого права на безоплатну правову допомогу в цивільних справах є практично неможливою, оскільки законодавством не визначений порядок надання такої допомоги, не встановлено чітких критеріїв, що визначають право особи на допомогу тощо.

Ситуація дещо змінилася на краще із прийняття Верховною Радою України Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [6]. Даним Законом передбачено створення Міністерством юстиції України центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги в період до 1 січня 2013 року при головних управліннях юстиції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, що дозволить дещо впорядкувати порядок звернень громадян щодо надання допомоги, полегшити процес надання безоплатної правової допомоги окремим категоріям громадян, а також допоможе компетентним структурам ефективніше реалізовувати свої функції з надання безоплатної правової допомоги.

Отже, надання правової допомоги в цивільних справах, зокрема, безоплатної правової допомоги, потребує не тільки розробки чіткого механізму її одержання, встановлення випадків та критеріїв її надання, але й взагалі формулювання визначення правової допомоги в цивільних справах.

Література

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права / О. Ф. Скакун. — Х., 2001. — С. 176–181.
2. Лобач В. Проблемні питання правової допомоги у кримінальному судочинстві // Прокуратура, людина, держава. — 2004. — № 2. — С. 43.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 46.
4. Правова допомога. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / авт.-упоряд.: О. А. Бранчук, М. С. Демківа. К.: Факт, 2004. С. 9.
5. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Д. І. щодо офіційного тлумачення ст. 59 Конституції України та ст. 44 КПК України від 16.11.2000 р. // Вісник Конституційного суду України. — 2001. — № 9. — С. 24–30.
6. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 черв. 2011 р. // Голос України. — 2011. — № 122, 8 лип.
7. Про адвокатуру: Закон України від 19 груд. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. 1993. — № 9. — Ст. 62.
8. Захарова О. Відшкодування витрат на правову допомогу // Адвокат. — 2007. — № 11–12. — С. 85–86.
9. Клименко О. Право на безоплатну правову допомогу: європейські стандарти та українські реалії // Право України. 2007. № 10. С. 126.
10. Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах: Закон України від 20 груд. 2011 р. // Голос України. — 2012. — № 3, 11 січ.
11. Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави: постанова Кабінету Міністрів України від 27 квіт. 2006 р. // Офіційний вісник України. 2006. № 18, 17 трав. С. 38. — Ст. 1336.
12. Про Концепцію формування системи безоплатної правової допомоги в Україні: Указ Президента України від 9 черв. 2006 р. // Урядовий кур'єр. — 2006. — № 114, 21 черв.
13. Бурлаченко А. Про витрати на правову допомогу // Український адвокат. 2007. № 10. С. 25.

Анотація

Лычко В. С. Правова допомога та її особливості в цивільних справах. — Стаття.

Дана стаття присвячена наданню правової допомоги в цивільних справах. В статті освітлено питання щодо співвідношення поняття правової допомоги з поняттям права на захист, обидва з яких гарантуються чинним цивільним законодавством України. В контексті статті розглянуто суб'єктів надання та одержання правової допомоги в цивільних справах, наголошується на тому, що отримувати правову допомогу можуть не тільки фізичні, але й юридичні особи. Також відбулася спроба розмежувати надання безоплатної правової допомоги з компенсацією судових витрат зменшенням або розподілом судових витрат між сторонами.

Ключові слова: правова допомога, правова допомога в цивільних справах, суб'єкти правової допомоги, безоплатна правова допомога.

Аннотация

Лычко В. С. Правовая помощь и ее особенности в гражданских делах. — Статья.

Данная статья посвящена предоставлению правовой помощи в гражданских делах. В статье освещен вопрос, касающийся соотношения понятия правовой помощи с понятием права на правовую помощь, оба из которых гарантируются действующим гражданским законодательством Украины. В контексте статьи рассмотрены также субъекты получения и предоставления правовой помощи в гражданских делах, делается ударение на том, что получателями правовой помощи могут быть не только физические, но и юридические лица. Также была сделана попытка разграничить предоставление бесплатной правовой помощи и компенсацию судебных издержек уменьшением или распределением их между сторонами.

Ключевые слова: правовая помощь, правовая помощь в гражданских делах, субъекты правовой помощи, бесплатная правовая помощь.

Summary

Lychko V. S. The legal aid and its features in civil cases. — Article.

This article is devoted to the grant of legal aid in civil cases. A question, touching correlation of concept of legal aid with the concept of right for legal help, both of which are guaranteed by the current civil legislation of Ukraine, is lighted up in the article. In the context of the article are considered also subjects of receipt and grant a legal aid in civil cases, emphasized that the recipients of legal aid can be not only physical but also legal persons. An attempt to delimit the grant of free legal aid with indemnification of judicial charges, diminishing or allocation of judicial charges, between sides took place also.

Keywords: legal aid, the legal aid in civil cases, subjects of the legal aid, free legal aid.

УДК 347.27(477|4/8)001.36

А. Р. Чанишева

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІПОТЕКИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Визначення поняття іпотеки має істотне практичне значення. Таке визначення допомагає встановити межі дії положень нормативно-правових актів, що регулюють відносини щодо іпотеки. Крім того, не слід відкидати і можливості відповідного коригування таких положень, якщо вдасться опрацювати таке визначення іпотеки, що більше відповідає потребам суспільних відносин, ніж те розуміння іпотеки, яке на цей час знайшло своє відображення в законодавстві.

© А. Р. Чанишева. 2012